

Fejér Ádám: A magyar kultúra helye és szerepe Közép- és Kelet-Európában

Fejér Ádám, akit eddig russzistaként tartottunk számon, ezúttal az európai irodalom többi két évszázadának egyetemes szemléletéből kiindulva a magyar irodalom funkciójának és jelentőségének meghatározására tesz kísérletet, olyan koncepciót keresve (és találva), mely költészetünket (elsősorban Ady líráját) a világirodalom szerves részének mutatja. Fejér felfogása szerint „az antik civilizáció folytonosságát fönntartó területeken, az Alpoktól délre és a Rajnától nyugatra, ahol a kereszténység felvétele előtt végbement az individualizálódás folyamata, kultúra és civilizáció ellentéte áthidalhatónak mutatkozott.” Ezzel szemben a XVIII. század végétől vezető szerephez jutó német és orosz kultúrában, kultúra és civilizáció konfliktusának tapasztalata révén, lehetővé vált „a keresztény kultúra végső, differenciált formáinak kialakítása.” A magyar kultúra pedig azért látszik alkalmasnak a kultúra-vesztés megrázkódtatásának átélésére, mert „normáinak keresztény volta és előzetes civilizációs hagyományainak hiánya következtében a magyar gondolkodás tökéletesen elfogulatlanul, bármiféle illuzórikus metafizikai biztosíték nélkül néz szembe a civilizáció és kultúra kiegyenlítésének problémájával, és ezért a legmesszebbmenőkig hajlamos annak minden következményét számba venni. (A lengyeleknél a túltengő nemzettudat miatt a polgárosodás sikkadt el, a csehek a kultúra rovására a civilizációt részesítették előnyben, s nemzettudatuk „csonkítottság”-ának következtében helyzetüket öniróniával szemlélik.)

E nagyívű koncepció igazolására négy mű (Goethe *Faustja*, Tolsztoj *Anna Kareninája*, Kafka *A pere* és Ady lírája) értelmezése szolgál. A *Faust* egy sor kapcsolódó kérdéskörrel („kisvilág” és „nagyvilág” kettőssége, allegória és szimbólum szembeállítása) összefüggésben interpretálható, mint az „individuum kalandja a történelemmel”. Az *Anna Kareninában* az intellektus föltétlen értelemteljesítő szerepével az ortodoxia fő eszméje, a szeretet állítódik szembe, amelynek szintén megvannak a határai, s a katasztrófa itt sem kerülhető el. Ily módon tehát az intellektus értelemteljesítő képességének problematikusságát kifejező német kultúrát a személyesség, a szeretet értelemteljesítő képességének problematikusságát megmutató orosz kultúra ellentételezi. A zsidó és a keresztény nézőpont történeti kettősségének meghaladására tett kísérletként értelmezi Fejér Ádám Franz Kafka *A per* című regényét: „Keresztény és zsidó álláspont közelítése Kafka világán belül abban áll, hogy a keresztény kultúra programját bírálva, és azzal szemben a zsidó álláspontot érve-

nyesítve, nem hisz az eszméket deklaráló személyes-individuális föllépés lehetőségében... viszont a kultúrávesztett zsidó magatartásmódot elutasítva, és a keresztény humanista normákat igazolva, megengedhetetlennek ítéli a normákat tagadó és elveit eltakaró gyakorlati szellem, a civilizáció és a tudomány szelleme kizárólagos világmódozó erővé való előlépését."

Ahhoz képest, amit a könyv címe ígér, későn és korlátozott terjedelemben esik szó a magyar költészetről és Adyról. Ami az alapkoncepció jegyében itt Adyról áll, egészében és általában igaz és jellemző, ámde (ahogy az a teoretikus kiindulású levezetéseknel gyakran megesik) költői jellemzéseként (egyszempontúságánál fogva) kevés és kissé kétséges is. A keresztény kultúrája ellenére „ázsiai” magyarság képviselőjében fellépő Ady számára a civilizáció (a „haladás”) vállalása különleges próbatétel, mivel népe (spontán hajlamaira hagyatkozva) a kultúra (a „haza”) bálványozására érez indíttatást. Fejér Ádám tézise alighanem igaz: a magyar kultúra horizontja nemcsak a „kultúra—civilizáció ellentétet föloldhatónak vélő, s ezért immánens föloldhatatlanságát önállóan megtapasztalni nem tudó indoeurópai népek kulturális horizontjánál szélesebb, hanem az e tapasztalatot hordozó semita népeknél is, akik egyfelől — mint a zsidóság — e tapasztalat birtokában a civilizáció—kultúra ellentétet programszerűen egyensúlyozó (keresztény) társadalom alapítását, fönntartását nem vállalták, másfelől — mint az arabok — a kereszténység által meghirdetett programot, a személyes-individuális belátás elvi lehetőségéről lemondva, a mindennek Istennek való feltétlen alávetés, vak engedelmisség jegyében, az iszlám szellemében módosították."

Abban viszont már nincs teljesen igaza Fejérnek, hogy (mintegy Ady nagyságát kiemelendő) a XIX. századi népies klasszikát (Petőfi, Arany), illetve a két világjáború közötti népiességet azért marasztalja el, mintha lemondott volna a civilizáció ügyének képviselőtéréről, mintha a kultúra és civilizáció közötti ellentmondást nem élte volna át kellő mélységgel. Valójában a *Toldi estéje* vagy Németh László művelődésszemléje nagyon is szembenéz ezzel a dilemmával. A Goethe- és Tolsztoj-fejezetekhez képest az Adyról szóló fejtegetésekben megszapornak a bizonytalan kontúrú fogalmak (forradalmiság), s van példa a nem egészen ide tartozó, szükségtelen polémiára. Például: „Horváth János azért nem érti, nem tudja elfogadni a forradalmár Petőfit, mert nem érti, nem tudja elfogadni Adyt, Ady európai viszonylatban egyáltalán nem szokványos magyar arisztokratizmusát." Ha feltételezzük (de meg nem engedjük), hogy Horváth János valóban téved a „jakobinus” Petőfi megítélésében, akkor ebben semmiképpen nem az Adytól való idegenkedése befolyásolja, hiszen éppen ő az, aki már 1910 előtt (a francia dekadensek és szimbolisták értő ismeretében) igazi újdonságát és nagyságát szakszerűen bizonyította.

Egészében, természetesen, nem mindennapi erudícióról tanúskodó, igen színvonalas munka a Fejér Ádámé. Igaz, nem könnyű olvasmány, már csak igen bonyolult mondatkonstrukciói miatt sem. Fogalmai, ha nem is önkényesek, legalábbis nehezen érthetők. (Rá is kényszerül, hogy könyve végén fogalommagyarázó definíciókkal segítse olvasóját, melyek olykor meglepő módon térnek el a kategóriák közhasználatú jelentésétől.) A könyvet befejező olvasó azonban mégsem a nehézségek miatt bosszankodik, hanem gazdagodásának örvend, s legfeljebb a mű sorsán kezd medítni némi melankóliával. A szegedi egyetem kiadványaként jelent meg, s ki tudja: felfigyelnek-e rá. Ha valamely idegen nyelven adják ki, nagy hírveréssel, milyen nagy jövő elé nézhetne... Különösen most, amikor (néhány esztendőre) Közép-Kelet-Európa öt világrész figyelmének középpontjába kerül. S a rokonszenv és aggodalom, amit okkal vált ki Fejér Ádám könyve, a jövő mellett a múlt is vonatkozhat. Mintha a gondolatmenet egységese, a fogalmi háló kimunkálatlansága is a visszhangtalanság számlájára volna írható. Pedig Fejér Ádám elmélyültsége, műveltsége minden tisztelet megérdemel, s koncepciója is alkalmas arra, hogy a világ-civilizáció és a világkultúra perspektívájába állítsa Közép- és Kelet-Európa irodalmát. (Szeged, 1991.)

IMRE LÁSZLÓ